

ט. מי זקוק להוכחות שכליות של האמונה (טו-יח)

טו

אמר הכוזרי: היתתי חפץ בנקדות מחשבתיות קצרות מן הדעות אשר נתבררו אצל בעלי העקרים⁷⁶, והם הנקראים אצל הקראים בעלי חכמת הדברים⁷⁷.

טז

אמר החבר: אין תועלת בזה זולת (=מלבד) החדוד בוכוח, והעזר על מה שנאמר⁷⁸ (אבות ב,א): "הוי זהיר ללמד מה שתשיב את אפיקורוס"⁷⁹. כי החכם התמים - כמו הנביאים

הערות - ילמד ענוים דרכו

76 כבר בסעיף א ביקש המלך לעסוק בחכמות "המדברים" - אנשי הדתות שניסו להוכיח את יסודות הדת בהוכחות פילוסופיות. אך החבר הסביר שאין להיכנס לחכמות אלו העוסקות בעיקרי הדת ובענייני האלוהות, לפני שלומדים על הסדר את החכמות המקדימות: מבנה העולם, הנפש והשכל. על כן בסעיפים ב-יב הוא הציע את "חכמות הטבע", בסעיף יד הקשה עליהן, ועתה נפתח הפתח לעסוק בבקשה הראשונה של המלך, והוא שב ומבקשה כעת.

77 אנשי הכלאם נקראו כך מפני שהם היו הראשונים שהחלו לנסח את דת האסלאם בעיקרי אמונה, זאת בעקבות החשיפה לדתות אחרות (שבאה יחד עם הכיבושים וההתרחבות) שהעלו כנגד האסלאם קושיות, וגם בעקבות חילוקי דעות ומתחים שקמו בתוך האסלאם.

78 אצלנו הגרסה: "ללמוד תורה, ודע מה שתשיב..." אמנם נוסח ריה"ל הוא גם נוסח המשנה בפירוש המשנה לרמב"ם מהדורת הרב קאפח.

79 במאמר ב,מד דיבר ריה"ל על ההשפעה הסגולית של ישראל על העמים, שעל ידי ההתעלות והזיכור המוסרי של ישראל - גם אומות העולם מזדככות. ושם בסעיפים נד-נו דיבר על ההשפעה הדתית של עם ישראל בעצם קיומם והופעתם בעולם, שמעידים על הנוכחות האלוהית ועל השגחתו. ובמאמר ד,כג דיבר ריה"ל על ההשפעה שיש לישראל על העמים בהיותם ביניהם בימי הגלות, והם הולכים ומתדמים לישראל. בכל המקורות הללו ההשפעה של עם ישראל אינה אקטיבית, אלא הם מתנהלים כישרלים וההשפעה באה ממילא. אולם כאן ישנה הדרכה של חז"ל שצריך המאמין לדבר עם האפיקורוס בשפה שלו - שפת המחקר. זאת מפני שלאפיקורוס יש נפש שאינה מסוגלת ללכת שבי אחרי החכם התמים. מצד שני החכם התמים שהדרך כה טבעית וברורה ומאירה לו - אינו זקוק כלל להוכחות השכליות שהאפיקורוס זקוק להן. מדרכי החסידות וגמילות חסד שהחכם התמים יתאמץ ללמוד דרך לא לו, על מנת לעזור ולסייע לאפיקורוס - לשוב, להתחבר לאמונת האמת. מי שמשתמש בהוכחות שכליות כדי להגיע לאמונה - עלול להגיע לטעויות ועיוותים. אולם מי שכבר נמצא באמונה, כחכם התמים, מצווה עליו לבנות גשר ולתת כלים לבעלי הנפש הנבוכה. וזה מה שעשו החכמים, דוגמת ריה"ל והרמב"ם, כמבואר בהקדמת המו"נ.

וז"ל הראי"ה בעין איה ברכות א,א: "ק"ש של ערבית ושל שחרית, מורים על ב' מיני הקריאה בשם ה' המוטלת על ישראל. אנו צריכים לקבל עול מלכות שמים על עצמנו, ולפעול ג"כ בקריאת שם ה' אחד שלנו, שסוף כל סוף יכירו וידעו כל יושבי תבל, כי ה' אלוהי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה. והנה בגלות, הדומה לערב, עיקר פעולתנו היא רק בנוגע לעצמנו, כדי לעמוד בפני הגלים העוברים עלינו בעד שם ה'. על כן בלילה שייך אמונה... כי לעצמנו די לנו האמונה וקבלת אמת מאבותינו, שראו עין בעין אור ה' וכבודו. אמנם בעת הגאולה שתרום קרן ישראל, אז ממילא תבוא שעת הפעולה של ק"ש דשחרית, אהבה רבה, שכל העמים יאמרו שאור ישראל יהיה לאור עולם...

מסלול 1: יום ד לפרשת יתרו

מסלול 2: יום א לפרשת יתרו

לְמַשָּׁל - מְעַט מֵה שְׁיֻכַּל לְהוֹעִיל (=לא יוכל להועיל הרבה) לְאִישׁ (אחר) בְּדֶרֶךְ הַלְמוּד, וְלֹא יֵשֵׁיב עַל שְׂאֵלָה בְּדֶרֶךְ הַנְּכֻחַ, (ואילו) בְּעַל הַדְּבָרִים (=איש הכלאם) יִרְאֶה עָלָיו (=על אותו שואל, כ) בְּרֵק חֲכָמָה, עַד שְׁיַעֲדִיפֶהוּ הַשׁוֹמֵעַ עַל אוֹתוֹ הַתְּמִים הַחֲסִיד, אֲשֶׁר חֲכָמְתוֹ הֵן אֲמוֹנוֹת (חזקות כל כך עד) שְׁלֹא יִטְהוּ מִהֵן מָטָה (=לא יצליח אדם להסיטו מהן)!

וְתַכְלִית (=אולם מטרתו הסופית, של) זֶה הַמְדַבֵּר בְּכָל מָה שְׁיִלְמְדֶהוּ וּמָה שְׁיִלְמְדֶהוּ, שְׁיִשְׁגוּ בְּנַפְשׁוֹ וּבְנַפְשׁוֹ תִלְמִידָיו הָאֲמוֹנוֹת אֲשֶׁר בְּנַפְשׁ אוֹתוֹ הַתְּמִים שֶׁהֵן בְּטַבְּעוֹ!⁸⁰

וּפְעָמִים שֶׁתַּפְסִיד חֲכָמַת הַדְּבָרִים הַרְבֵּה מֵאֲמוֹנוֹת הָאֵמֶת, בְּמָה שֶׁתִּבְיֵא לוֹ מִהַסְפָּקוֹת וְהִדְעוֹת הַמְשֻׁתָּנוֹת.

(בעלי חכמת הכלאם נמשלים) כְּמוֹ אֵלֶּה אֲשֶׁר נִרְאִים לְיָמִים מְקַצְבֵי הַשִּׁיר וּמְדַקְדָּקִים בְּמִשְׁקָלָם. וְנִשְׁמַע (אנו בעת שהם לומדים, הרבה) הַמְלָה וּמְלִים מְבִהִילוֹת, בְּחֲכָמָה (שבאמת היא) הַקְּלָה - לְמִי שֶׁהִיא בְּטַבְּעוֹ, שֶׁהוּא מְרַגֵּשׁ אֶת מִשְׁקַל הַשִּׁיר, וְלֹא תִהְיֶה לוֹ חֲרִיגָה (=סטייה מהמשקל) בְּשׁוֹם פְּנִים. וְתַכְלִית הָהֵם (=וכל מטרת אותם הלומדים אינה אלא) - שְׁיִהְיוּ כְּמוֹ זֶה, הַנִּרְאָה בּוֹר בְּמִקְצָב, מְפַנֵּי שֶׁהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לְלַמְדוֹ (מה שאצלו - טבע) וְהֵם יְכוֹלִים לְלַמְדוֹ. אֵף עַל פִּי שְׁזָה שֶׁהוּא בְּטַבְּעוֹ יִלְמַד אַחַר שֶׁהוּא בְּטַבְּעוֹ בְּרָמְזוֹ קַל. וְכֵן הָעַם הַמְטַבְּעִים לְאֲמוֹנָה וּלְקַרְבָּה אֶל ה' יִתְעַלָּה (=עם ישראל), יִצְתוּ בְּנַפְשׁוֹתָם נִיצוּצוֹת מְדַבְּרֵי הַחֲסִידִים וְיִהְיוּ לְמְאוֹרוֹת בְּלִבָּם⁸¹. וּמִי שֶׁאֵינוֹ מְטַבֵּעַ - הוּא הַצָּרִיךְ לְחֲכָמַת

הערות - ילמד ענוים דרכו

למען קרב רחוקים ראוי לברר דברי אמת בבירור, ולתרגם הדבר כפי מושגם החיצוני של העמים, ע"כ אמת ויציב שחזית, מתורגמת ארמית..."

80 כדברי המלך בסעיף א: "ביחוד אם מחקר זה מגיע בסופו אל אימות המסורת, כי אז תתאחדנה אצל האדם שתי המדרגות, זאת אומרת: המדע והמסורת גם יחד."

81 מהן אפוא הסיבות שגם ישראלי מלידה חש ערעור באמונה? אפשרות אחת היא שאדם זה לא נפגש עם התורה באותנטיות שלה, אלא בתורה מעוותת, ואז נפשו סלדה ממנה בשל ערכים חיוביים שחונק עליהם, או שנפגש עם אנשים שנחשבו בעיניו נושאי דגל התורה והם אנשים לא מוסריים ועל כן סלדה נפשו מהם ומהתורה שחשב שהם מייצגים. אדם זה, כאשר יחשף לתורת ישראל האותנטית ולאנשי אמת שבאמת גדלו עליה - תשוב נפשו ותדבק באמונת ישראל.

אפשרות שנייה היא שאדם זה גדל על ערכים הנחשבים בעולם חשוכים, כגון ערכי השוויון והחופש בימינו, ערכים שקיימים גם בתוך תורת ישראל, אולם מתוך שאין ערכים אלו מזוקקים בעולם באמת, והם מופיעים בהקצנה וחוסר דיוק - קיימות בינם ובין הדרכות התורה סתירות, ומתוך כך הוא סולד מהתורה. אדם זה, כאשר יזקק לעצמו את ערכי העולם ויראה את החסרונות שבהם ואת הצורך לאזנם על מנת להגיע למוסר אמיתי המביא חיים ושלמות לעולם - הוא יגלה את מעלת התורה וחכמתה ותשוב נפשו לדבוק באמונת ישראל.

אפשרות שלישית היא שאדם חש בספקות באמונה מפני שהתאוות שלו מנהלות אותו והוא יודע שהמחויבות לתורה לא תאפשר לו להשיג את אותן תאוות, ועל כן הוא מעלה ספקות באמונה כדי לשחרר את עצמו מעול המצוות. לרוב אלו בני אדם שיש להם כנות פנימית שאינה מאפשרת להם

הערות - ילמד ענוים דרכו

אדם זה, ברגע שישתחרר מסביבה שדוגלת בפורקן יצרים וכאשר יגלה שפורקן זה הורס את חיי

מסלול 1: יום ד לפרשת יתרו

מסלול 2: יום א לפרשת יתרו

הדברים. ויש אשר לא תועילהו, יתר על כן, יש אשר תזיקהו.

יז

אמר הכוזרי: לא בקשתי ממך מה שיקיף (בהרחבה) את הענין הזה, אלא אבקש נקדה מקשבתית (=תמצית הרברים) בעקרי הדת, שתזכיר לי, הואיל וכבר שמעתי שמעה ונכספה נפשי אליה⁸².

יח

אמר הקבר: תחלת⁸³ מה שצריך - לקיים חדוש העולם.

המאמר בכטול קדמות העולם: אם היה העבר אין ראשית לו, הרי האישים הנמצאים בזמן שעבר עד זמננו זה - אין תכלית להם, ומה שאין תכלית לו לא יצא אל הפעל, ואיך יצאו האישים ההם אל הפעל ואין תכלית להם מרב? אין ספק (אפוא) שלעבר יש ראשית, ולאישים הנמצאים יש מספר סופי, כי בכח השכל למנות אלפים ואלפי אלפים כפולים עד לאין תכלית, זה בכח, אבל שיוציאהו אל גבול הפעל - לא, כי מה שיצא אל הפעל ימנה אחד אחד, ולפיכך המנין היוצא אל הפעל יש לו תכלית

הערות - ילמד ענוים דרכו

האדם ואת החברה ואין בסופו הנאה ועונג לאדם, ויגלה שהתורה אינה סותרת את הנאות האדם, אלא רק מגבילה אותן בגבולות שמשמרים את הנאות הגוף ולא חונקים אותן, והרבה מתשוקותיו יוכל למצוא בתוך הדברים המותרים בהלכה, ויחד עם זאת יגלה שאין ביהדות דרישה ל"הכל או לא כלום", ואין הוא נדרש בגלל עניין אחד שאינו מצליח להתגבר עליו לוותר על שאר המצוות ואפילו מצווה אחת שעושה נחשבת לו, ושעל הנפילות ישנה תשובה ואין לו אלא להשתדל ולהתקדם כפי יכולתו אל הרצוי - נפשו תשוב ותדבק באמונת ישראל.

82 בין החכם התמים לבין החוקר יש מציאות ביניים: האדם שכליכו ובטבעו הוא "חכם תמים" ועל כן במהרה יזהה מהן הדתות השקריות ומהי דת האמת, ובמהרה תוצת נפשו במפגש הרגעי עם הנביא; אך מצד שני הוא חי בתרבות שכל השיח שלה הוא מחקר והיגיון, ועל כן הוא זקוק למחקר לא כדי להוכיח את האמונה אלא כדי להשקיט את הרגלי נפשו. וזהו המלך.

83 סדר הוכחות יסודות האמונה של כתות המדברים הוא: 1. קושיות על שיטת הקדמות; 2. הוכחה שהעולם מחודש; 3. מתוך כך הוכחת מציאות האלוה; 4. שהוא קדמון; 5. שהוא נצחי; 6. שאין לו גוף; 7. ביאור התארים יודע, חי, רוצה. וכך רס"ג הלך בשיטתם והוכיח את מציאות הבורא על יד הוכחת החידוש תחילה.

אך הרמב"ם במו"נ סוף ח"א תקף דרך זו, מפני שלדבריו אין הוכחות שכליות מוחלטות שהעולם מחודש, כמו שאין הוכחות שכליות מוחלטות שהעולם קדמון. ועל כן ביסוס האמונה במציאות ה' על בסיס שאינו מוכרח - הוא סיכון גדול למוסר ולדת. על כן הרמב"ם הוכיח תחילה בשכל את מציאות ה', אחדותו ואי הגשמתו, ורק אחר כך ערך את הטענות בדבר החידוש והקדמות והכריע כשיטת החידוש על פי נבואת משה ומסורת הנביאים. הרמב"ם שם תקף גם את דרכי ההוכחה של המדברים, שאינן הוכחות העומדות בכללי הלוגיקה, והשימוש בהן גורם נזק לאמונה, כיוון שכל פילוסוף יכול לערער עליהן ולחשוב שבזה הוא מערער את יסודות הדת. אולם ריה"ל לא נכנס לוויכוח זה. כל הלימוד הזה מיותר לשיטתו, ואין הוא מלמד אותו אלא בבחינת "להשקיט את הנפש במה שהורגלה" ובשביל זה מספיקות גם ההוכחות של המדברים.

מסלול 1: יום ד לפרשת יתרו
מסלול 2: יום א לפרשת יתרו

בלי ספק, ומה שאין תכלית לו איך יצא אל גבול הפעל? אם כן לעולם יש התחלה, ולסבובי הגלגל מספר סופי.

ומזה (=ועוד הוכחה, מזה) שמה שאין תכלית לו, אין לו חצי ולא כפל ולא יחס מספרי, ואנחנו יודעים שסבובי השמש חלק משנים עשר מסבובי הירח, וכן שאר תנועות הגלגלים קצתם עם קצתם, ויהיה זה קצת זה, ואין במה שאין לו תכלית קצת, ואיך יהיה זה כמו ההוא שאין תכלית לו, והוא מתחתי או מעליו, רצוני לומר שהוא יותר במספר או פחות במספר?

ומזה (=ועוד הוכחה, מזה) - איך הגיע מה שאין תכלית לו - אלינו, אם היו לפנינו מן הברואים מה שאין תכלית למספרם, איך הגיע המנין אלינו? ומה שמגיע אל דבר אי אפשר לו מבלי התחלה. שאם לא כן, הרי כל אחד מהאישים יצטרך בשביל מציאותו להמתין למציאות אישים לפניו שאין תכלית להם, ולפיכך לא ימצא איש.

פרק (שני) - העולם מחדש: כי הוא גוף, והגוף אינו נמלט מהתנועה והמנוחה, והם שני מקרים מתחדשים עליו, באים בזה אחר זה. והבא עליו הריהו מחדש בלי ספק, בשל בואו, ומה שעבר מחדש, כי אלו היה קדמון לא היה נעדר, ואם כן שניהם מחדשים. ומה שאינו נמלט מהחדושים הרי הוא מחדש, הואיל ולא קדם לחדושים, והחדושים מחדשים, אם כן הוא מחדש.

פרק (שלישי) - לא ימלט המחדש מסבה שתחדשהו: כי לא ימלט המחדש מעת שהתיחד בה, שאפשר לה הניח לה לפני ואחרי. והתיחדו בעתו, בזולת מה שלפניה ואחריה, צריך למיחד.

פרק (רביעי) - האל היה קים תמיד, קדמון: כי לו היה מחדש היה צריך למחדש, וישתלשל זה לבלי סוף, ולא יצא אל הפעל, או שיגיע אל מחדש קדמון, שהוא הראשון, והוא מבקשנו.

פרק (חמישי) - האל נצחי, לא יחלף: כי מה שהתקיימה לו הקדמות - נשלל ממנו ההעדר, כי חדוש ההעדר צריך לסבה, כמו שחדוש המחדש צריך לסבה, כי לא יעדר הדבר מחמת עצמו, אלא מחמת הפכו, ואין הפך לו ולא כמותו, כי מה שהוא כמותו מכל צד הרי הוא הוא, לא יתאר בשנים, אבל ההפך המעדייר הרי לא יתכן גם כן שיהיה קדמון, לפי שזה כבר התבארה קדמות מציאותו, ולא יתכן שיהיה חדש, כי כל מחדש אמנם הוא עלול לזה הקדמון, ואיך יעדייר העלול את עלתו?

פרק (שישי) - האל אינו גוף: כי הגוף אינו נמלט ממקרים, ומה שאינו נמלט מן המקרים הרי הוא מחדש. ומן הבטל לכנותו מקרה, כי המקרה קיומו בגוף הנושא, והמקרה עלול לגוף, שיך לו, נשוא עליו, וה' יתעלה אינו מגבל ואינו מתיחד בצד מבולתי אחר, לפי שזה מתנאי הגוף.

פְּרָק (שביעי) - הָאֵל יִתְעַלֶּה יוֹדֵעַ כֹּל דְּבַר גָּדוֹל וְקָטָן, וְלֹא יַעֲלֶם מִיִּדְעֹתוֹ דְּבַר: כִּי הִתְבָּאֵר שֶׁהוּא בָּרָא הַכֹּל וְעָרְכוּ וְסָדְרוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "הִנֵּטַע אֵינֶן הֵלֵא יִשְׁמַע, אִם יִצַּר עֵינַי הֵלֵא יִבְיִט" (תהלים צד, ט), וְאָמַר: "גַּם חֲשֵׁךְ לֹא יִחְשִׁיךְ מִמֶּךָ וְגו' כִּי אַתָּה קִנִּיתָ כְּלִיָּתִי" וְגו' (שם קלט, יב-יג).

פְּרָק (שמיני) - הָאֵל יִתְעַלֶּה חַי: הוֹאִיל וּכְבֹר הַתְקִימָה לוֹ הַחֲכָמָה וְהִיכְלֵת, הֲרֵי כְּבֹר הַתְקִימָה לוֹ הַחַיּוֹת, אֲבָל לֹא כְּחַיּוֹתֵנוּ, הַמְגִדְרֵת בְּתַחוּשָׁה וּבַתְנוּעָה, אֲלֵא חַיּוֹת שֶׁעֲנִינָה הַשֶּׁכֶל הַגָּמוֹר, וְהִיא הוּא וְהוּא הִיא.

פְּרָק (תשיעי) - ה' יִתְעַלֶּה רוֹצֵה: כִּי כֹל מֵה שֶׁבָּא מִמֶּנּוּ אֶפְשָׁר שְׂיִבּוֹא הֶפְכוּ, אוֹ הַעֲדָרוֹ, אוֹ שְׂיִבּוֹא קֹדֶם הַעֵת אֲשֶׁר בָּא אוֹ אַחֲרָיו, וְיִכְלֹתוּ עַל שְׁנֵי הַמְצָבִים שׁוּה, וְאִי אֶפְשָׁר מִבְּלֵי רְצוֹן שְׂיִכְנֹן אֶת הִיכְלֵת אֵל אֶחָד מֵהֶם וְלֹא אֵל הָאֲחֵר. וְיֵשׁ לְאוֹמֵר לֹמַר שֶׁחֲכָמְתוֹ אֵינָה זְקוּקָה לִיכְלֵת וְרְצוֹן, כִּי חֲכָמְתוֹ מִיְחָדָת לְאַחַת מִשְׁתֵּי הַעֲתִים וְלְאַחַד מִשְׁנֵי הַהֶפְכִים, וְחֲכָמְתוֹ הַקְדוּמָה הִיא הַסִּבָּה לְכֹל מַחֲדָשׁ כְּפִי מֵה שֶׁהוּא. וְזֶה מֵתָאִים לְפִילוסוֹפִיָּה.

פְּרָק (עשירי) - רְצוֹנוֹ יִתְעַלֶּה קְדוּם, מֵתָאִים לְחֲכָמְתוֹ: וְלֹא יִתְחַדֵּשׁ בּוֹ דְּבַר וְלֹא יִשְׁתַּנֶּה אֲצֻלוֹ, וְהוּא יִתְעַלֶּה חַי בְּחַיּוֹת עֲצָמִית, לֹא קְנוּיָה, וְכֵן יִכּוֹל בִּיכְלֵת וְרוֹצֵה בְּרְצוֹן, כִּי מִן הַבְּטֵל מְצִיאוֹת הַדְּבַר וְסוֹתְרוֹ בִּיחַד, וְלֹא יֵאמַר 'יְכוּל' סֵתָם בְּלֵי יְכֻלָּת⁸⁴.

שאלות מנחות:

- ✦ מה היתרון של הבאת ראיות שכליות ליסודות הדת, שאין ל"חכם התמים" שהאמונה טבעית לו?
- ✦ מה החיסרון / הסיכון בניסיון לבסס את יסודות הדת על הוכחות שכליות?
- ✦ "החכם התמים" - יכולת שנולדים איתה או דבר נרכש? האם מדובר בכישרון מולד או בדבר שעל ידי קיום תורה ומצוות זוכים בו במתנה?
- ✦ האם כל עם ישראל הוא "חכם תמים"? מה משמעות דברי חכמים: "ישראל מאמינים בני מאמינים" (שבת צז, א)?
- ✦ לפי ריה"ל, האם יהודי שיש לו שאלות באמונה יש לו באמת ספקות שכליים? איך צריך לעורר אצלו את האמונה? מהו "רמז מועט" ו"ניצוצות"?
- ✦ האם החבר שולל לחלוטין את הדרך של אנשי הכלאם?
- ✦ האם המלך הוא ה"אפיקורוס" שיש ללמד אותו אמונה בדרכי המחקר, או שמא הוא מייצג קבוצה שלישית?

הערות - ילמד ענויים דרכו